

MAGYAR SZEMLE

1940 SZEPTEMBER

XXXIX. KÖTET 3. (157.) SZÁM

MEG EGYSZER KÖZÉPKORI KISEBBSÉGEINKRŐL

A MAGYAR SZEMLE 1935. évfolyamában szólottam először erről a tárgyról, mellyel történettudományunk addig nem foglalkozott. Tanulmányomat ugyan román részről propagandakíséretnek bélyegezték, amikor bővített formában német folyóiratban megjelent, de itthon úgy látszott, hogy alapvonalait elfogadhatóknak találták. Deér József szép könyvében (Pogány magyarság, keresztény magyarság) külön fejezetet szentelt ennek az elmellőzött tárgynak, s fejtegetésemet főképp az erdélyi és szepesi szászok, meg a székelyek külön viszonyainak rajzával bővítette. Mindketten megegyeztünk abban a nézetben, hogy a középkori magyar állam nem akart asszimilálni, hanem ehelyett egyenesen megkönnyítette az országban a nem-magyar nemzetiségek autonóm életét. A magyar állambeli kisebbségeknek tehát a középkorban, szerintünk, igen jó dolguk volt; sem királyaink, sem népünk nem gondolt asszimilálásra.

Ezzel szemben nemrég újabb felfogás jelent meg tudományunkban, mégpedig egyetemi kartársamnak, Mályusz Elemérnek a Századok 1939. évfolyamában kiadott cikkében. A hosszabb cikk címében is jelzi eltérését a korábbi felfogástól: a „középkori magyar nemzetiségi politikáról“ szól, már ezzel rámutatva arra, hogy szerinte a magyarság a középkorban határozott nézetekkel, elvekkel bírt a nemzetiségi kérdést illetően, s ez elveit tetteg, politikában is megvalósította. A beköltöző népek kezelése dolgában a magyar királyok „eljárása, írja, annyira tudatos, meggondolt és tervszerű, hogy joggal illehetjük a politika elnevezéssel“. Ez a politika pedig a XIII. század elejéig, II. András királyig „teljes asszimilációra törekvő politika“ volt, a „nemzetiségeket szétszóró politika“, melynek célja a nem-magyar nemzetiségeknek magyarrá változtatása, ez a legtöbbször „asszimiláció“, ritkábban egyenesen „magyarosítás“ szóval megjelölt folyamat volt. A középkor második felében ez a magyar nemzetiségi politika lényegesen megváltozott: „nem törekedett többé az államhatalom a magyarosításra“, nem ugyan a „demokrácia szellemében“ — „efféle, anarchiára vezető gyengeségtől“ megóvta a magyarságot „józan értelme“, inkább azért, mert a XIII. században, a királyi birtoktest szétforgácsolódásával nem voltak meg többé az asszimiláló politika anyagi feltételei, s ebben a helyzetben András király és utódai úgy találták, hogy ha már elszegényedtek, íme, itt vannak a nem-

magyar népek, ezek összefoghatók zárt egységbe, s az erdélyi szászok, székelyek, kunok és jászok mint egy-egy új királyi birtok, némileg pótolhatják szolgáltatásaikkal a királyi birtoktest elveszett tömegeit, így álltak elő, királyi akaratra, a különböző népek autonómiái, melyek létesítésénél nem is az autonómia volt a cél, hanem az, hogy az új berendezésből az államnak haszna legyen, ez az újabb nemzetiségi politika tehát egyszerűen a magyar uralom egy újabb formájának (németül: Herrschaftsform) volt a következése. Ehhez a politikához hűek maradtak a magyar királyok a középkor végéig, biztosítva mégis az ország belső egységét, hiszen még ez újabb szabadabb nemzetiségi kezelés idején sem mutakoztak „elszakadási törekvések“.

Amennyire érdekes ez a felfogás, annyira nagyjelentőségű és hatású lehet, ha igazolódik és ha következményeit logikusan levonják (ami azonban ritkán szokott megtörténni). Szerzője maga is tisztában van azzal, hogy „a legszélesebb körökben meggyökereződött felfogásba ütközik“. Arra gondol, hogy a szentistváni Intelmeknek egynyelvű országra vonatkozó része ezek után már nem szolgálhat az „államvezetés“ és politikai tudomány történeti megalapozására. Szerinte akik a középkori nemzetiségi politikát e szentistváni szellemben jellemezték Szent István évében, azok „egészen felesleges és tudományhoz éppen nem illő buzgalommal siettek a közhangulat pillanatnyi szeszélyének szolgálni.“ Végső fokon, amit már szerző nem fejez ki vüágosan, a szentistváni gondolat, a szentistváni állam és hasonló közéleti fogalmak történeti edien voltának kimutatásáról van szó, aminek alkalmilag bizonyára lehet politikai és publicisztikai jelentősége is. Hiába akar a történész a múltbeli „tények talaján“ maradni és hasztalan rejti el szemérmesen fáradságos tudományának közéleti tanulságát vastag tanulmány végén kisbetűs jegyzetbe, korunkban a történet és politika oly szoros kapcsolatban vannak egymással, hogy szerző előbb-utóbb meg fogja kapni a tapsokat azoktól, akik már megsokalták szónokaink és újságíróink részéről a szentistváni dolgok örökös emlegetését, vagy akik a középkortól is némi „magyaros életerőt“, korszerű erőszak jeleit várják, s viszont nem fog elmaradni a fejcsóválás azok részéről sem, akik az ellenkező oldalon vannak.

Mindez talán magában véve is megokolja olvasóink előtt azt, hogy erről a tudományos szakkérdésről a nagyközönség e folyóiratában szólok. Átlapozva e tárgyról írt első cikkemet, nem minden büntudat nélkül veszem észre, hogy a középkori nemzetiségi politikáról alkotott nézeteim közéleti jelentőségét már akkor sem rejtettem véka alá — akarom mondani, nem tettem kisbetűs hájtjegyzetbe, hanem lapokon át bevallottam, hogy előadásommal azon káros külföldi nézet megdöntéséhez akarok hozzájárulni, mely szerint mi magyarok mindig elnyomók voltunk, s kisebbségeinket sanyargatva magunkhoz hasonlítani akartuk őket. Ma is az a véleményem, hogy középkori nemzetiségi felfogásunk kitisztítása, a makulátlan tiszta pajzs némileg nemzeti érdekünk, bár gyakran már korszerűtlennek látszik is, viszont a vele ellenkező nézet előbb-utóbb súlyos megterhelésünkre vezethet.

De természetes dolog, hogy a tudománynak igazat kell mondania, s örülnünk kell szabadságunknak, mely még ma is lehetővé teszi a következményekkel nem törődő ily tudományos elméművek létrejöttét. Viszont ebből még nem következik, hogy eredményeiket kötelesek lennénk magunkévá tenni.

HA MÁR ILY SZAKKÉRDÉSEKKEL TRAKTALOM a nem-szakember olvasót, engedje meg, hogy tudós köztársaságunknak (mely berendezését illetőleg, különös módon, ma is demokrata) némely belső ügyét is kiteregessem előtte. Ezekben a körökben sokat hallunk most pozitívizmusról, sőt neopozitívizmusról is, — úgy tudom, egész fiatal történészeink már meg is alapították az új neopozitivista irányt, mélyé ha nem is a jelen, de bizonyára a jövő, s mely a szellemi és szellemes ideológiáktól visszatér az adatok „pozitív“ világába, s az így megvizsgált, tehát már bizonyos tények talajáról emelkedik fel a múlt dolgok helyesebb megértéséhez. A tények, az adatok, az oklevelek nagyobb megbecsülését hirdetik ezzel, bár nézetem szerint e téren eddig sem volt hiba, eddig sem számított komoly történésznek, aki adatoktól mentesen rekonstruálta a múltat. A pozitív adatok e büszke emlegetése azonban eszembe juttatja a pozitívista történelem alapítóját, Comte-ot, aki ugyan a fő pozitívista volt, de ez nem akadályozta abban, hogy az emberi történetről a leglégiesebb, minden lényeges adatnak ellenmondó történetfilozófiát ne alkossa meg. Amiből az az egyszerű szabály következik, hogy igenis, a pozitív tényekre szükségünk van s nélkülük nem dolgozhatunk, de egyszersmind a határokat is ismernünk kell, amelyeken belül következtetnünk szabad e tényekből. Ebből a szempontból is *igen* érdekes a középkori nemzetiségi kérdés új felfogása.

Mályusz Elemérnek ezt a tanulmányát, mint egyéb középkori vonatkozású műveit is, rendkívüli adatgazdagság jellemzi, kiadott és kiadatlan okleveleknek oly teljes felhasználása, amilyennel legjobb régebbi kutatóinknál, Paiüer Gyulánál és Tagányi Károlynál találkozunk. Ugyancsak e két nagy tudósunkra emlékeztet sokoldalúsága is, mellyel a történelmi élet sokféle, gazdasági, katonai, politikai, társadalmi megnyilvánulásait figyeli meg. Ezeket a kiváló tulajdonságait, valamint lankadatlan munkásságát, világos kompozícióra és emelkedett történelmi előadásra törekvését elismerve, azt is számba kell venni, miért nem hatnak eredményei úgy, amint azt munkája és szándéka szerint megérdemelnék. Az egyik ok bizonyára az, hogy német mintáit még nem tudta eléggé magyarítani (bár épp német tudósokkal folytat heves polémiákat): nem tekintve azt, hogy ezek a minták csak nálunk újak, másutt már gyakran meghaladottak, önála még nyers, asszimilálatlan formákban jelentkeznek, amit az is bizonyít, hogy szóbanforgó tanulmányának egész szellemi hátterét sem lehet „Herrschaftsform“ „Gefolgschaft“, karizma s más ily idegen kifejezések nélkül megérteni. Ezeknek túlsók emlegetésével nemcsak hogy németessé hajtja történetünket, hanem egyúttal a legjobb tudósainktól elkészített hagyományos képtől is erősen eltávolítja. A másik ok igen világosan jelentkezik épp jelen tanulmányában: nagyszerűen felkutatott adatai

magukban véve bármily értékesek, gyakorta nem bizonyítják azt, aminek bizonyítására használja őket.

Az Árpádok asszimiláló, nemzetiségeket szétszóró politikájának bizonyítására összeállítja azon régi keletkezésű falvak jegyzékét, melyekben bevándorolt idegenek laktak. A 17 Csehi, 12 Horváti, 35 Németi, 8 Olaszi, 17 Oroszi, 13 Tóti nevű község tudományos azonosítása és térképre vitele bizonyára érdeme a szerzőnek, aki azonban ezen kifogástalan „pozitívista“ munkájából túlmessze menő következtetéseket von. Szerinte a 35 német falunak az egész országban való szétszórtsága azt mutatja, hogy királyaink nem túrték őket egyetlen, nagyobb tömegben, aminthogy a 8 vallon, 18 orosz, 13 szlávón, 17 cseh, 12 horvát falut is szándékosan szórták szét az országban, mert remélték, hogy ha nem hagyják őket együtt, akkor meg fognak magyarosodni. A nemzetiségi falvak e szétszórtsága szerinte napnál világosabban mutatja királyaink tudatos, tervszerű magyarosító politikáját. Nem veszi azonban tekintetbe, hogy ugyanekkor királyaink megengedték idegen népek zártabb, szomszédos falvakba való települését is, másrészt pedig nem gondol arra, hogy a tőle felsorolt falvak népe nem egyszerre kérezkedett be az országba, hanem alkalmilag, kis csoportokban, minélfogva királyainknak nem is volt alkalmuk velük nagyobb idegen tömegek szétszórására. Amikor nagyobb tömegek folytonos vagy közel folytonos áramlással érték el határainkat, akkor ezeket tényleg egy vidéken telepítették le az Árpádok, így a szepesi és erdélyi százszokat, így a bessenyők szigeteit, így a jászokat és kunokat. A felsorolt különálló falvaknál azonban szó sem lehet arról, hogy a 8 Olaszi népessége egyszerre kopogtatott volna be, s az illető király, aki akkor uralkodott, nyolcfelé szórta volna őket, hogy mielőbb megmagyarosodjanak. Ehelyett azt kell feltennünk, hogy a 8 vallon község lakossága több kis csoportban jött be, különböző időben és helyen, s a királyoktól ott kapott helyet, ahol éppen gazdasági vagy más okból hasznukat lehetett venni.¹ Szerző világosan XIX—XX. századi gondolkodással magyarázza e régi dolgokat, amire jellemző ez a kis részlete:

„Bizonyosra vehetjük, hogy a Magyarországra beköltöző egyes népelemek szívesebben maradtak s éltek volna egy csoportban, mint egymástól szétszakítva, idegen környezetben. Feltétlenül könnyebb lett volna számukra az élet, ha a messzi idegenben, egymáshoz bújva tölthetik azt el, hagyományaikat ápolva, mint ma mondanék, népiségüket megőrizve ... Ha ez a magától értetődő s az emberi természetben rejlő vágyuk nem teljesült, ha bele kellett törödniük, hogy kis csoportokra szakadozva éljenek“ — ennek oka a magyar király erős akarata volt (aki asszimilálni akarta őket).

Szerző azt hiszi, hogy okleveles adatait magyarázza, amikor ezt a „Volkstum“-romantikát XI. és XII. századi bevándorlókra alkalmazza, akik pedig, szerintünk, bizonyára nem akartak mással összefűjni, mint azzal a 20—50 családdal, mellyel együtt jöttek (s akikkel együtt

¹ A cseh telepedésre elég pontosan tudjuk Emyey József kiváló tanulmányából (Régi cseh telepítések hazánkban, 1926), hogy az részletekben ment végbe, még pedig 1021., 1108., 1120., 1123., 1165. stb. években, továbbá háborúk folyományaképpen, nem is szólva a trencsényi és esztergomi cseh rabszolgapiac árujáról, amely persze nem került külön cseh községekbe. Ugyanily vizsgálat lehető a többi népről is.

is maradtak fajokban) és semmiképp nem gondoltak hagyományaik őrzésére. Sőt még, *horribile dictu*, az sem fájt nekik, ha népiségüket elvesztik (tudtommal a XIX. században sem fájt sok hazai svábunknak). De ez csak az érem egyik oldala. A másik az, hogy királyaink magyarosító törekvése annyira idegenszerű, a kort illető összes ismeretünkkel annyira ellenkezik, hogy ha egyéb bizonyítás nincs rá, mint a falvak említett telepítése, akkor még hipotézisnek is túlságos merész. Erre a régi korra szerzőnek nincs is a szétszórt telepítésen kívül egyéb adata, mint Szent Lászlónak és Kálmánnak azon ismeretes rendelkezései, melyek szerint a mohamedán vallású izmaeliták — hogy kereszténnyé legyenek — széttelepítendőek és hogy lányukat keresztényekhez adják. Szerző itt maga is felismeri, hogy a „királyság az izmaelitákat vallásuk, nem pedig nyelvük elhagyására akarta bírni“, de itt megint közbejön a „népiség“, annyi zavar okozója, — s azt mondja, hogy a vallás lévén népiségük biztosítása, a kereszténnyé válás magyarosodást jelentett — amiből levonja a következtetést: „a királyság érezte a felelősséget, melyet a magyar jelleg megóvása kötelességszerűen rótt rá, s minden jel szerint volt elgondolása a következményekről, arról, hogy a huzamosabb együttélés a magyarságot erősítő asszimilációval lesz azonos“. A valóságban pogányok vagy muzulmánok kereszténnyé tételének éppoly kevésbé van köze szándékos nemzeti asszimiláláshoz (mert erről van szó), mint kis csoportokban 150—200 év alatt beköltöző 30—70 falunak földrajzilag szétszórt jelenléte sem bizonyít semminemű szándékos szétszórást, szétszakítást, asszimiláló szándékot. Az „ellenérv“, Kálmán zsidótörvénye, hasonlóképp tárgyaltan, mert nem nemzetiségi, hanem a középkori Egyház felfogásához alkalmazkodó, vallási célú rendelkezés.

A XIII. SZÁZADBAN aztán egymást követték olyan tények, melyek azt bizonyítják, hogy királyaink kormányzati tevékenységükkel erőteljesen elősegítették a nem-magyar népek területi különállását és autonómiáját. Így mikor II. András az Andreanumban egy területre fogta össze és írásos privilégiummal látta el az erdélyi szászok nagy részét; így mikor fia, IV. Béla befogadta a kunokat és jászokat. Ilyen és egyéb tények láttára szerző elhagyja az asszimilációs politikát és azt mondja, hogy a XIII. század elejétől kezdve a magyar királyok nem akartak többé asszimilálni, hanem zárt nemzetiségi területeket létesítettek azért, hogy azok jövedelmeiből kárpótolják magukat az elvesztett vagy eladományozott királyi birtokokért. Könnyű volna hibáztatnunk királyainkat, hogy ilyképp anyagi érdekből abbahagyták azt a politikát, melyet a magyarság erősödésére folytattak. A valóságban, mint láttuk, asszimilációs politikát sohasem folytattak s ennél fogva nem is kellett azt anyagi okokból abbahagyniok. Az elvesztett királyi javaknak ilyenén pótlása: éppoly bizonyíték nélküli hipotézis, mint maga az asszimiláció. De hagyjuk az állítólagos indokolást; a lényeges az, hogy szerző felismeri a nemzetiségek autonómiájának megvalósítására törekvő politikát, legalább is a középkor második felét illetőleg. És itt megint kitűnik adatgazdagságával, amikor a különböző autonómiákat keletkezésük pillanatától kezdve végigkíséri s az önigazgatás lehetőségét

és egész szervezetét szemügyre veszi. Különösen értékesek az oláh kerületek szervezetét illető vizsgálatai, itt valóban maradandót alkotott. A baj itt sem az adatokban, a tények leírásában van, hanem a távolabbi következtetésekben. Mert elismeri ugyan, hogy autonómiászerű különállások sorozatos létesítéséről van szó, de mégis arra törekszik, hogy e közösségek autonómia voltát minél kevesebbre értékelje; erre kötelezi őt kiindulópontja, mely, mint láttuk, az asszimilációt fogadta el magyar nemzetiségi politika gyanánt s amikor a későbbi időben mégis autonómiákat lát, talán öntudatlan öngazolásként majd mindegyikről azt mutatja ki, hogy az nem is volt autonómia, mert ez és az és amaz hiányzik belőle.

Egy helyütt találóan jelenti ki, hogy „sok függ attól, mit értünk autonómián“, de mégsem próbálja az autonómia fogalmát körvonalozni s ahelyett esetről-esetre megvonja az egyes különélő népektől azt, hogy önkormányzatban éltek. Az Andreamum nem adhatott a szászoknak autonómiát, mert „ügyeiket végső fokon a király által kinevezett ispán intézte“; itt és más népeknél az is kizáró ok számára, hogy a királytól kinevezett ispánok officialisai is rendelkeznek velük vagy pedig, például a kunoknál, hogy a nádor elcsaphatja a nemzetségfőt, elveheti a kunkapitányságot. Amennyire az autonómia fogalmát meghatározó elvi nyilatkozatainak hiánya mellett láthatjuk, csak azt tartja valódi önkormányzatnak, ha az ülető nép maga választhatja comesét és ha egy összegben, maguk között szabadon felosztott összegben fizeti a királynak adóját. Minden más önkormányzati formát nem tart autonómiának, amiből az a különös helyzet következik, hogy bár királyaink a XIII. században lemondtak az asszimilációról és maguk alakítottak nagy zárt területeket idegen népekből, ezeknek mégsem adtak önkormányzatot. Szerző szerint sem a kunoknak, sem a székeleknek, sem a besenyőknek, sem az erdélyi vagy szepesi szászoknak nem volt igazi önkormányzatuk; az erdélyi szászok csak Mátyás korában jutottak ehhez.

Csak sajnálhatjuk, hogy gazdag adatait nem próbálta rendszerezni és azokat a királyainktól tényleg adott autonómiára nézve nem kérdezte meg. Éppen az ő adatai mutatják, hogy igenis volt az autonómiának egy fajtája, melyet kivétel nélkül minden, nagyobb tömegben beköltöző nép megkapott (talán csak egy-két késői oláh kerületet véve ki) s ez abban állt, hogy a király kivette az illető lakosságot és területet a vármegye hatósága alól. Megyei hatóság alatt kezdettől fogva csak az elszórt, magányos telepek állottak, nagyobb idegen néptöredékek régebben, a királyi vármegye idején is éppoly kevésbé voltak alávetve a királyi ispánnak, mint később, a nemesi vármegye korában, a főispánnak és a nemesi szolgabíráknak. Ennek az általános jelenségnek bizonyára volt valami értelme és jelentősége. A királyi vármegyében, melyet tudvalevőleg Szent István alapított meg, a tőle kinevezett ispán a királyi vár és birtoka gazdasági személyzetét, de emellett szabad harcosokat, az úgynevezett várjobbágyokat vagy vitézeket is igazgatta, nekik közigazgatási, bírói és katonai fejük volt.¹ Nem tartoztak alája

¹ V. ö. erre legújabban Holub József, A királyi vármegyék eredete, Szt. István Emlékkönyv 1938, II.

eredetileg a régi magyar nemzetségek tagjai, de a nemzetségi kötelékek bomlásával ezek fokozatosan bekerültek a vármegyei keretekbe. Nem tartoztak azután megyeigazgatás alá a már Szent István korában itt élő nemzetiségek, amennyiben nagyobb, zárt tömegekben éltek, így a besenyők és székelyek, de ezek — s ez a lényeges — később sem, sohasem kerültek a vármegye hatalma alá. Sem ők, sem a később beköltözött idegenek. S amikor a XIII. században a királyi várbirtok bukásával a megyék a nemesek önkormányzati szerveivé lesznek, akkor sem terjeszthetik ki hatáskörüket a nem-magyar népekre, melyek saját jog szerint élnek tovább is, még akkor is, ha telepeik egy-egy megye közepén fekszenek, mint például a besenyők egyik vidéke Fejér megyében a Sárreuten. Kétségtelennek tarthatjuk, hogy a magyar élet igazában a megyék kereteiben folyt le és ha a nem-magyarok távol maradtak a nemzeti lét e nagy kaptáraitól, ez annyit jelentett, hogy a nemzeti léten is kívül maradtak. Ha a királyok magyarosítani akartak volna, ezt a megyékbe osztással tették volna meg, de mivel tudjuk, hogy épp ellenkezőleg távoltartották a megyéktől a nem-magyarokat, ennek felismerésével mindennemű asszimilációs politikát is tagadásba kell vennünk.

így azután egészen mindegy volt, hogy a nádor vagy officialisa, vagy valamely királyi comes igazgatta-e a nem-magyarokat, ha egyszer ki voltak véve a vármegyék alól. Nádor, comes vagy bárki volt is, a királytól kapta megbízását s megbízása az volt, hogy az illető nem-magyar népet igazgassa annak szokásjoga vagy privilégiuma szerint. A besenyőket „*jure Bissenorum*“, az erdélyi szászokat „*jure Theonico*“, német jogukon. Minél nagyobb úr volt az ő gondozásukkal megbízott főhivatalnok, annál jobban meg tudta őket védeni jogaikban a nagybirtokosok, az egyháziak, a megyei nemesek követelőzéseiivel szemben. Nem ok nélkül volt a besenyőknek és a kunoknak kirendelt főhatósága maga a nádor — ez annyit jelentett, hogy a király után leghatalmasabb embernek védelme alatt állottak. Persze, hogy a nádornak egyéb dolga is volt, mint hogy örökké csak a besenyő- és kunszállásokat járja s ezért maga helyett comeseket nevezett ki vagy egyenesen officialisai által gyakorolta kötelességeit. De ismerjük a középkori magyar hivatalszervezet azon tulajdonságát, hogy egy-egy főhivatalnok alantasait önmaga nevezte ki familiárisai közül s ezek nem külön hatalmat, hanem urukét gyakorolták, mintha csak uruk személye lettek volna. A nádor comese épúgy a nádor személyében igazgatta a besenyőket, mint ahogy a vármegyei főispán familiárisa, megbízott személyes szolgálója, az alispán a megyei nemességet. A nem-magyar népek ezzel a védelemmel hosszú ideig meg voltak elégedve, — az erdélyi szászok pl. a királytól kinevezett szebeni comes igazgatásával — csak a XV. században fejlődtek oda a viszonyok, hogy az már nem volt elég „*autonómia*“ számukra s itt-ott már arra törekedtek, hogy maguk választhassák főtisztviselőjüket. Korábban bizony kevésre mehetett volna népe védelmében az a besenyő comes, akit saját kebléből népe választott volna főemberének, kevés tekintélye lett volna a magyar urak közt — a védelem munkáját csak minél hatalmasabb, királyi embernek lehetett elvégeznie.

A nem-magyar népek királyi védelmének ez volt a főformája, mely a X. századtól végig az egész középkoron át megfigyelhető. Emellett az „autonómiának“ egyéb ismérvei is voltak, melyek szintén végigkísérhetők Szent Istvántól kezdve megszakítás és törés nélkül, ami viszont azt is bizonyítja, hogy a XIII. században nem kezdődött új nemzetiségi politika. Ilyen volt 1. a külön igazságszolgáltatás, a vármegyéktől függetlenül, mégpedig alsó fokon az illető nép közegei által, felső fokon a védelmükkel megbízott királyi főtisztviselő által. (Szerző is tudja, hogy az erdélyi szászok kezdetől fogva választották bíráikat.) Ilyen 2. a külön, a megyei, úri, főpapi, királyi hadaktól elválasztott, nemzetiségileg zárt katonáskodás, ugyancsak a királytól kinevezett fővédnökeik vezetése alatt. (Így harcoltak külön nemzeti csoportokban a besenyők, székelyek, erdélyi szászok stb.) 3. Megvolt mindegyiknek saját tagjai számára, saját területén az önálló alsóbb közigazgatása, ami nem maradhatott volna meg, ha vármegyékre osztatnák. 4. Többé-kevésbé külön adózásuk is volt, különleges adófajtáik, külön beszedve. 5. Még az egyházi autonómia különféle fajtái is megtalálhatók, nem is kell őket nagyon keresnünk, mert közismertek: alsó fokon papválasztás, a szászoknál magasabb fokon is a dekanátusoknak Magyarországon idegen intézménye, az erdélyi püspöktől független szebeni prépost alatt.

Mindezek pozitív bizonyítékok arra nézve, hogy a nem-magyar népek az egész középkor folyamán különleges kezelésben részesültek, s ez a kezelés az autonómiának valamely, népek és korok szerint változó fajtája volt. Természetesen nem modern értelmű autonómia, melynek leglényegesebb vonása a tisztviselők választása volt (ma már, épp a népközösségi autonómiánál, ez sem lényeges többé). Nem szabad tehát modern autonómiát keresnünk, de viszont nem tagadható, hogy a középkori gondolkodásnak megfelelő autonómia mindig megvolt, tekintet nélkül a tisztviselők különböző nevére (székbíró, székkapitány, szálláskapitány, nádori offciális, királybíró stb.) és különböző joghatóságára. Egészen véve a nem-magyar népek élete egészen külön világot alkotott, melyet mély árkok választottak el a megyékbe tömörített magyarság életétől, s amikor ezek az árkok betemetődtek, akkor meg is szűnt az illető nép külön élete.

Mert asszimiláció mégis folyt a magyar középkorban is. Nem ugyan tudatos, a központi hatalomtól „vasmarokkal“ elrendelt asszimiláció, hanem az egyének természetes átalakulása és alkalmazkodása a magyar élethez. Ennek néhány szép példáját hozza Mályusz Elemér, aki tanulmánya második felében az egyes nem-magyar népek belső társadalmi forrongását, korábbi kutatásokhoz csatlakozva, tanulságosan jellemzi. Természetes asszimilálás csak elnyomás nélküli, nyugodt légkörben, elégedett népek közt lehetséges, és amikor nagyobb számmal találjuk ilyennek eseteit, az azt bizonyítja, hogy a nem-magyarok az uralkodó népben nem láttak ellenséget és sorsukkal meg voltak elégedve. A besenyők egy része már a XII. és a XIII. században megmagyarosodott (Győrffy György: Besenyők és magyarok, 1940), de viszont mások még Zsigmond korában is inkább besenyő nemesek

maradtak, besenyő joggal, semmint beléptek volna a megyei, magyar nemességbe, amire lehetőségük volt. De nemcsak magyarosodás folyt békés úton, a királyi hatalom beleszólása nélkül, az ellenkező is megtörtént. Tudunk kunokról, akik mindjárt a XIII. században nem tudtak okosabbat csinálni, mint hogy elcsehessedtek, aminthogy a XV. században már gyakori eset, szinte tömegesen fordul elő, hogy a magyar nemes földesurak tót vagy horvát jobbágyaikhoz asszimilálódtak (Kniezsa István: A magyarság és a nemzetiségek, 1939). Nemzetiségi politikánk rajza nem lehet teljes, ha ezeket a kérdéseket is fel nem vetjük.

Általában véve középkori nemzetiségi viszonyaink részletes, ismeretéhez két dolog szükséges: az egyik negatívum, a másik pozitív iránybeli. Az elsőt illetőleg le kell mondanunk arról, hogy a francia forradalom utáni nemzetiségi problematika kérdéseit kutassuk — és találjuk meg a középkorban, amikor az állami és egyéni gondolkodás egész más utakon járt. A 19. és 20. században a kényelmetlen nemzetiségeket, melyek egy-egy uralkodó nép szemében fölöslegesnek tüntek fel, tényleg asszimilálni akarták; a középkorban az ilyen népeket vagy néptöredékeket radikálisabb eszközökkel kezelték, s elég adatunk van rá, hogy egyszerűen kiirtották őket. Nálunk senki sem akarta a nemzetiségeket kiirtani, ami pedig akkor lehető volt és európai példákkal bírt; de nem is akarta senki őket asszimilálni, mert az meg akkor elképzelhetetlen dolog, késői századok gondolkodásának anticipációja lett volna. Viszont voltak pozitív tények, melyek az egymás mellett élő, s egymásra utalt népek életét az államhatárokon belül bizonyos irányban befolyásolták. Az egyik ilyen hatóerő volt a magyarság nemzeti jelleme, vagy mondjuk, régi politikai gondolkodása és szokásai, melyek az autonómiák különböző formáit hozták létre a nem-magyarok számára. A másik pedig maga az a tény, hogy az uralkodó népnek és kisebbségeinek egymással állandóan érintkezniök kellett, s ebből az érintkezésből az öntudatlan, akaratlan asszimiláció lehetőségé adódott, mely ismét kétirányú lehetett: a nem-magyarok magyarokká válhattak és a magyarok idegenekké, annál könnyebben, mert a középkori felfogás ebben sem hibát, sem veszedelmet nem látott.

Bármennyire iparkodtam is ezt a közérdekű tárgyat közérthető módon előadni, könnyen felmerülhet még néhány kérdés, melyet nem körvonalaztunk. Magam leginkább hiányát érzem a magyar nemzetiségi rendszer (vagy gyakorlat) összehasonlításának a külföldi hasonló viszonyokkal; erre nézve ma már valamivel több külföldi anyag áll rendelkezésre, mint első cikkem idejében, s remélem, hogy ezt az összehasonlítást legközelebb elvégezhetem. Csak akkor láthatjuk igazában, minő „paradicsomi“ állapotokat hozott létre és tartott fenn, ellentétben a szomszéd államokbeli kisebbségi viszonyokkal, a szentistváni államban (a fentiek alapján semmi okunk ettől a szótól elszakadnunk) a magyarság emberies érzése és politikai tehetsége.